

Artikel uit het bulletin van de
Antwerpse Vereniging voor Bouwhistorie en Geschiedenis*

(*vzw opgericht in 1963, tot juni 2007 Antwerpse Vereniging voor Bodem en Grotonderzoek)

Maclot, P., 'Renaissance schabloonbeschilderingen op een plafond in het Rockoxhuis, Keizerstraat 10-12 te Antwerpen', *Bulletin van de Antwerpse vereniging voor bodem- en grotonderzoek*, 1986/5, 25–30.

Download van: <http://www.avbg.be/bulletin.html>
Contact: <http://www.avbg.be/contact.html>

© 2008-2009 Tim Bisschops & Antwerpse Vereniging voor Bouwhistorie en Geschiedenis vzw. Tekst en afbeeldingen strikt voor persoonlijk gebruik. Publiek of commercieel gebruik enkel mits schriftelijke toestemming van het bestuur van de AVBG.

ANTWERPSE VERENIGING VOOR
BODEM- EN GROTONDERZOEK
BULLETIN : 1986 / N° 5

SEPT. - OKT.

TWEEMAAND. TIJDSCHR. / ISSN 0771 - 5833

RENAISSANCE SCHABLOONSCILDERINGEN OP EEN PLAFOND IN HET ROCKOXHUIS, KEIZERSSTRAAT 10-12 TE ANTWERPEN

Petra Maclot

Een museum met originele plafondschilderingen ...

Na de ingrijpende restauratie van de huizen nrs. 10 en 12 in de Keizerstraat, die we thans bezoeken als een reconstructie van de woning van Nicolaas Rockox -een initiatief van de Kredietbank- mogen wij ons gelukkig prijzen er een authentiek stukje historisch interieur te kunnen bewonderen. In de zaal boven Rockox' eetkamer, het zogenaamde "Cleyne Saleth" (1), is destijds bij de ontmantelingswerken een merkwaardig gave plafonddecoratie te voorschijn gekomen.

We merken hier terloops op dat het hier, zo menen we toch, om de éérste en éenige beschilderde balkenzoldering gaat die van bij den beginne met respect is behandeld geworden door opdrachtgever en ontwerper (2).

Daarom juist is het spijtig dat dit gedeelte van het gebouw niet voor het publiek toegankelijk kon worden gehouden, maar enkel occasioneel tijdens een open-deur dag kan worden bezocht. We zijn er van overtuigd dat deze tot voor kort vrij unieke plafonddecoratie op zich, mede door de deskundige en gevoelige restauratie ervan, en vooral door het feit van in een museum te zijn gesitueerd, bij menig bezoeker de aandacht zou hebben getrokken en hen had kunnen sensibilizeren voor dergelijke interieuraspecten binnen de monumentenzorg.

De beschildering (3) ...

Het beschilderde plafond in kwestie bevindt zich in een langwerpige zaal van ongeveer 5 bij 10 m, die langs de binnenkoer gelegen is, en daar op uitgaat met meerdere ramen. De balkenroostering ervan telde oorspronkelijk -vooraleer de kamer in de 18de eeuw werd ingekort- wel 7 traveeën. We dienen er echter rekening mee te houden, dat deze ruimte mogelijk was onderverdeeld met wandjes uit hout of ander licht bouw materiaal opgetrokken, wat een verklaring kan zijn voor het feit dat slechts op één van de zeven traveeën een beschildering is teruggevonden, terwijl op de zes andere geen verfspoor zou zijn aangetroffen. De consoles en balksleutels -voor zoverre ze copies van de oorspronkelijke zijn- werden uiterst sober gehouden. Ook de constructiewijze van het plafond is niet bijzonder verzorgd. Er werd spreidseel noch kopschotjes aangewend om de afdichting te verzekeren.

Uitzonderlijk is hier de beplanking bewaard gebleven, wat voor ons zeer interessant is, aangezien het ons documenteert over het feit dat daarop ook rechtstreeks geschilderd werd.

Enkel de beschildering van de kinderbalkjes en de beplanking ertussen bestaat nog, terwijl van deze die op de moer- en strijkbalken heeft gezeten, geen spoor werd gezien.

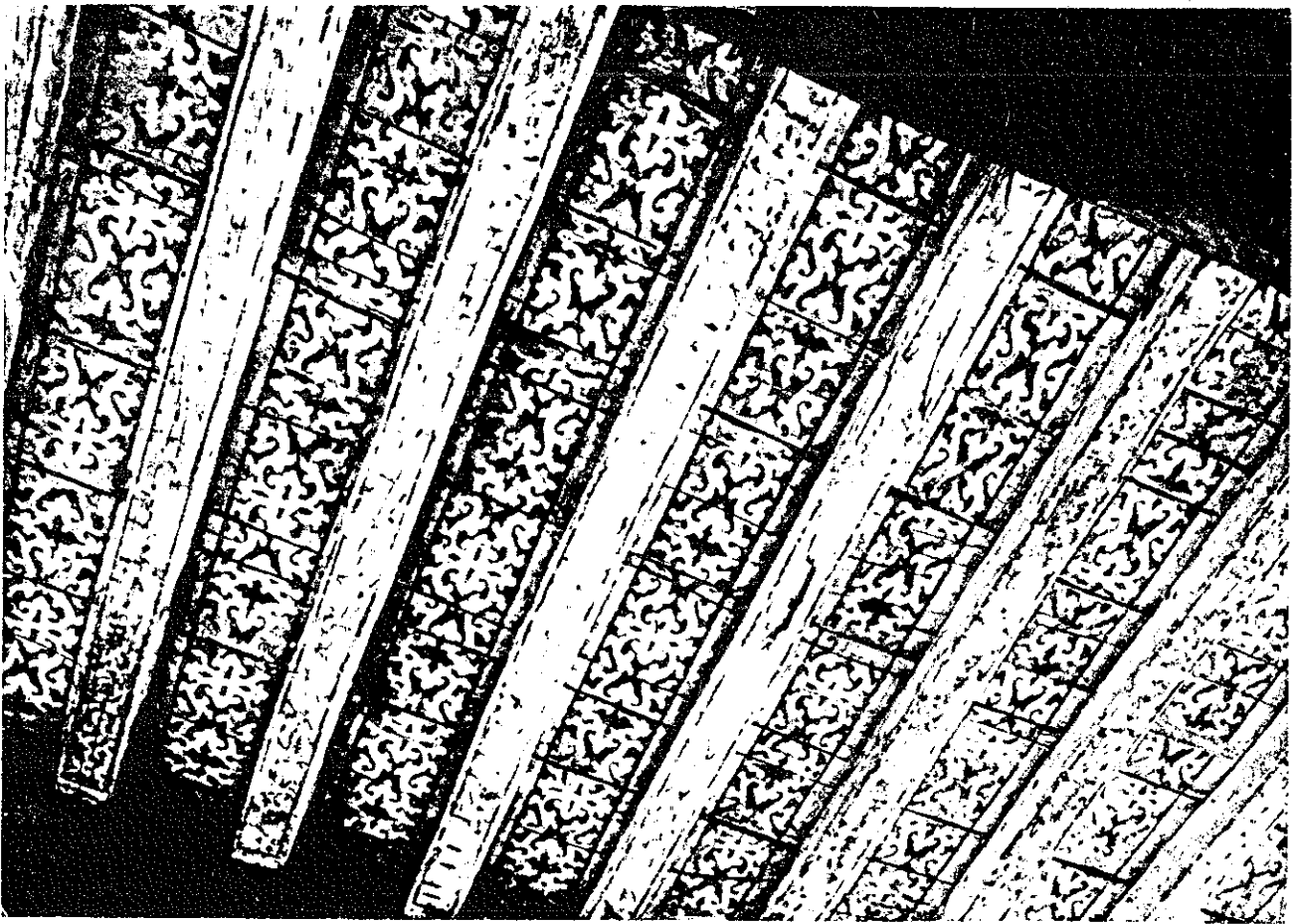
Als grond is hier egaal wit gebruikt, waartegen de verschillende motieven en hun omkadering mooi uitkomen.

Van de *kinderbalkjes* omkadert een uit de hand getrokken penseelstreek in zwart het blauwe schabloondecor midden op elk ondervlak. Deze geometrische versiering is een 6 à 6,5 cm breed motief van op zichzelf een 24 cm lengte, dat telkens in spiegelbeeld aaneengeschakeld is en zo een ononderbroken tekening vormt.

Zonder veel zorg werd dit motief over de balklengte verdeeld, zodat het niet "mooi uitkomt", maar telkens "zes maal-en-een-stukje" moest worden herhaald. Ook de omkadering overschildert hier en daar het motief.

Van de *beplanking* is het decoratiesysteem vrijwel het zelfde. Binnen de zwarte omkaderingslijnen is hier in oranjerood een floraal schabloondecor gebruikt, 12 cm breed en een 40 cm lang, op dezelfde manier aaneengeschakeld en hier "vier maal-en-een-stukje" herhaald. Er is hier gewerkt met de spaartechniek -of wat we zouden kunnen noemen een "negatief schabloon"- zodat de oranje tekening het effect geeft de achtergrond te zijn, terwijl de eigenlijke in het oog springende tekening wit lijkt, en in feite is uitgespaard in de achtergrond.

Ook hier is slordig gewerkt en bovendien is het motief op zich niet heel leesbaar. Ofwel is hier een versleten schabloonplaatje gebruikt, ofwel is de verf wat onhandig uitgestreken. De uiteinden zijn erg onregelmatig en grillig van vorm.

De beschilderde travee uit het plafond uit het Rockoxhuis (foto Nadine Tasseel)

Datering

Hoewel teruggevonden in een der kamers van Rockox' woning is deze plafond-schildering weinig waarschijnlijk in opdracht van deze bewoner uitgevoerd. Rockox kocht immers pas in 1603 deze panden aan om ze te verbouwen en te verfraaien naar de smaak van zijn tijd en naar zijn eigen status (4).

Het ging -zoals meestal in die periode het geval was- om gedeeltelijke aanpassingswerken van oudere panden, die voor het overige vermoedelijk gewoon in gebruik genomen werden zoals ze waren, met de decoratie waarvan ze reeds op het eind van de vorige eeuw waren voorzien. Zeer belangrijk lijkt ons de functie van deze ruimte overigens niet geweest te zijn tijdens Rockox' bewoning. Wanneer we de boedelbeschrijving van Rockox' sterfhuis nalezen (5) vinden we op de kamer boven "t Cleyne Saleth" merkwaardig weinig zaken vernoemd, zelfs opvallend minder dan in de overige, kleinere kamers: slechts drie schilderijen sierden er de wanden (6).

Voor welk soort van kamer de schildering oorspronkelijk is bedoeld geweest, konden wij niet achterhalen. Wel lijken ons de gebruikte afdechtingsmethode zonder enig wagenschot enerzijds, en de wat slordige afwerking van de schildering zelf anderzijds, niet van de hoogste kwaliteit tegenover andere teruggevonden decoraties uit die periode. Maar dat betekent misschien niet veel. We menen deze schildering te mogen situeren in de tweede helft van de 16de eeuw.

Betekenis binnen de studie van het 16de-eeuws burgerinterieur

Zoals gezegd staat dit geval van plafondschilderingen vooral apart omwille van zijn herwaardering. Ondertussen is er wel enige vooruitgang geboekt op het gebied van de *verkenning* en de *herkenning*, zij het niet zozeer op dat van de *erkenning* van dergelijke interieuronderdelen. De meeste ontdekte voorbeelden zijn nog steeds een droevig lot beschoren, namelijk dat van verdere aftakeling, vernietiging of zelfs mismestering of uit kontekst trekken tijdens de restauratie (7).

Qua stijl sluit deze versiering helemaal aan bij de typisch renaissance decoraties die we wel meer in onze stad ontdekten (8) en die we trouwens ook verder bij onze noorderburen aantreffen. Typisch is hier de contrastwerking. Een lichte achtergrond waartegen binnen een structuur van lijnen zich de kleurige motieven mooi aftekenen tot een helder, fris en fleurig geheel. Op zichzelf vormen de componenten kleuren -hier oranje en blauw- en de tegengestelde karakters van de motieven -vloeiende arabesken tegen hoekige moresken- een levendig en karaktervol spel.

Verder is het voor ons interessant de beplankingsversiering te kennen en vooral te zien dat deze ook wel rechtstreeks werd aangebracht. Ook het gebruik van de spaartechniek is tot nog toe niet zo goed gedocumenteerd. Vooral de doorlopende en geheel het vlak vullende tekening is zelden voorgekomen (9).

In die zin betekent dit geval van schabloon-schilderingen als renaissance plafonddecoratie weer een welkome aanvulling binnen de studie van het historisch interieur van onze stad tijdens haar bloeiperiode.

Herwaardering

Het schabloonbeschilderde plafond van het Rockoxhuis werd in 1978 aan deskundige restauratie onderworpen.

De restauratrice, Mevrouw Tine Stynen, was zo vriendelijk ons het verslag van haar werkwijze en de resultaten van het destijds door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium gedane onderzoek op de pigmenten en bindmiddelen ter beschikking te stellen.

De samenstelling van de gebruikte verven is van een zeer eenvoudige structuur: wit plamuur van krijt en dierlijke lijm met schaarse korrels koolzwart en rode aarde werd gebruikt als grond. De oranje- en rode versiering bestaat uit één laag

loodmenie met rode aarde en een weinig vermiljoen. Het bindmiddel reageert als een emulsie, en bestaat vermoedelijk uit olie + proteïne. Het pigment van het andere motief werd blijkbaar niet aan ontleding onderworpen, aangezien deze gedeelten niet aan bijwerking toe waren.

Er werd gekozen voor een zeer zachte restauratie, namelijk een reiniging, een consolidatie en een meer leesbaar maken van het decor door sommige storende onderbrekingen bij te werken. Vooreerst werden de leemresten van de latere bepleistering van het plafond mechanisch verwijderd. Vervolgens werd na vrijlegging een dun beschermingslaagje aangebracht van twee maal Paraloid B72 à 2,5% in toluol.

Aangezien enkele ontbrekende planken waren vervangen geworden door nieuwe, dienden deze geïntegreerd te worden tussen de oude. De witte grond bestaat uit dierlijke lijm, krijt, een beetje pigment goudoker en ivoorzwart (nr. 18123 van Schmincke). De aanpassing aan de omliggende, originele delen gebeurde met waterverf (Winsor & Newton) in ossegal.

Het orangerode motief werd aangevuld door middel van een schabloon in oliepapier, die van de oorspronkelijke werd overgenomen. De kleur werd gemaakt door in dierlijke lijm krijt en pigment cadmiumrood (nr. 18060 van Schmincke) en goudoker te mengen. Er werd hier geen emulsie gebruikt (olie + proteïne) omdat de olie nadonkert en de beschildering aldus maar tijdelijk zou overeenkomen met de oorspronkelijke ernaast. De gebruikte kleuren zijn stabiel en geschikt voor restauratie.

Voor de zwarte lijn werd in dierlijke lijm krijt en pigment ivoorzwart (nr. 18123 van Schmincke) gebruikt.

Het bijwerken van de originele planken werd beperkt tot het aanvullen van de gehavende witte delen en het verzekeren van de continuïteit van de zwarte omkaderingslijnen (dit laatste op delikate wijze om te harmoniseren met het originele). Aan de orangerode motieven van de beplanking en de blauwe van de kinderbalkjes werd niet geraakt (10).

Onze waardering

Het resultaat van deze zeer gevoelige en respectvolle restauratie -of is hier niet het woord herwaardering beter op zijn plaats?- is waarlijk zeer bevredigend te noemen. We voelen nauwelijks dat er wat aan gebeurd is, en toch is de zachte maar eerlijke ingreep merkbaar bij nader bekijken.

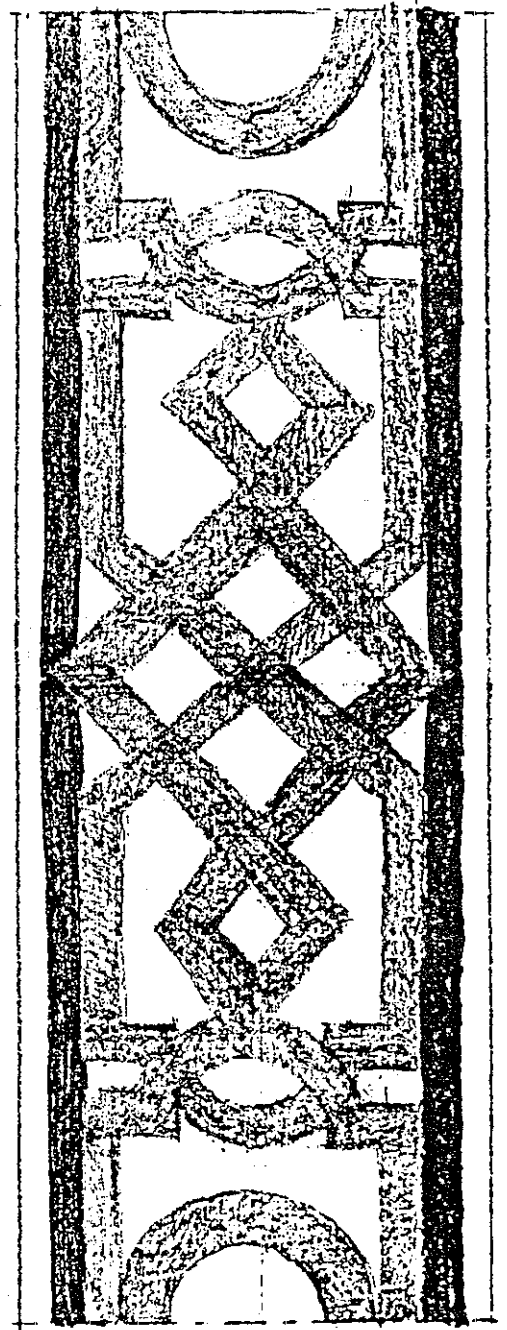
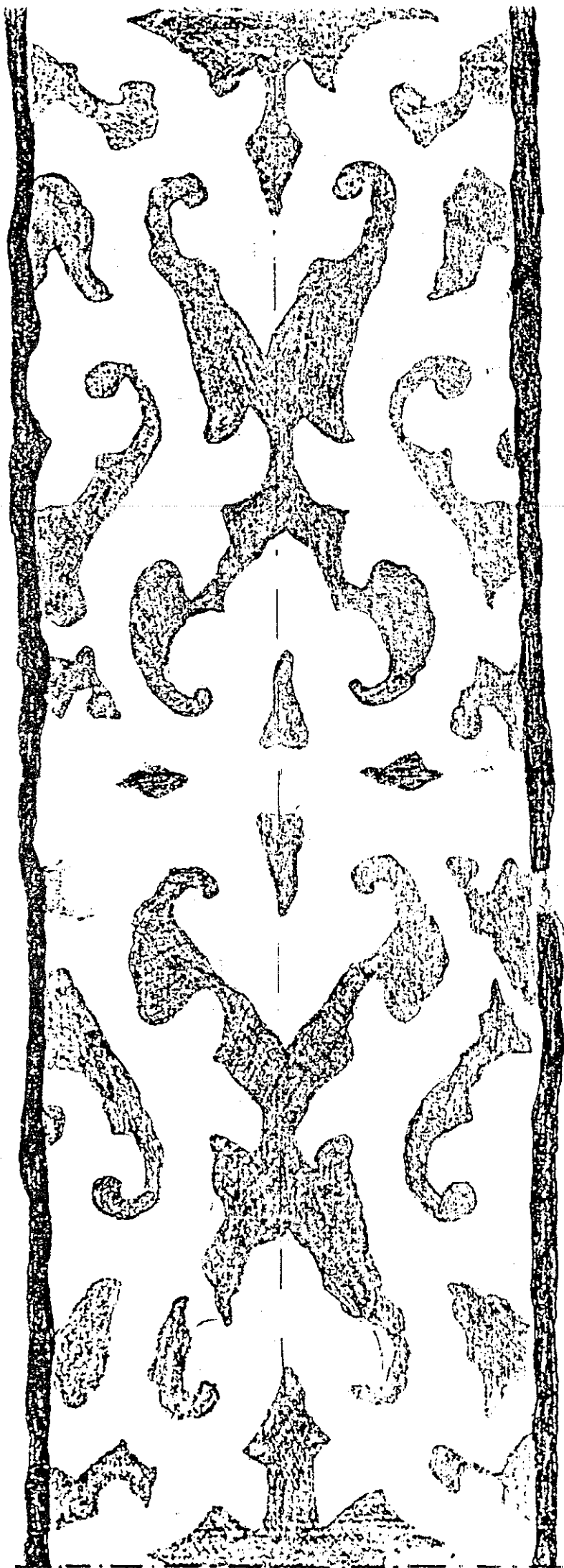
Spijtig is wel -naar onze mening- dat de rest van het plafond niet mocht worden bijgewerkt, bijvoorbeeld door de roostering een transparant witte kleurlaag te geven, waardoor deze ene gedecoreerde travee meer zou worden opgenomen in het geheel van de kamer.

De algemene geest van de restauratie van deze gebouwen, gezien ook in zijn tijd -ze gebeurde in de jaren 1977-1979- sluit echter een ontwerp naar onze opvatting over het historisch interieur nog volkomen uit.

We durven zelfs stellen, dat het behoud en vooral ook de optie van de restauratie van dit stukje beschilderd plafond eerder totaal apart staan -en stukken vooruitstrevender zijn- binnen de gehele, vrij traditionele aanpak van de restauratie van deze historische panden.

NOTEN

- (1) Deze ruimte fungeert als grote eetzaal voor speciale aangelegenheden binnen de Kredietbank. Ze is gesitueerd boven zaal nummer 3 zoals aangegeven op de plattegrond afgedrukt op de binnenflap van de Museumgids, uitgegeven door de Stichting Nicolaas Rockox v.z.w., onder de auspiciën van de Kredietbank.
- (2) Het Rockoxhuis en de belendende panden werden in 1970 door de Kredietbank aangekocht. De in 1971 opgerichte v.z.w. Stichting Nicolaas Rockox beheert het Museum Rockoxhuis als een cul-

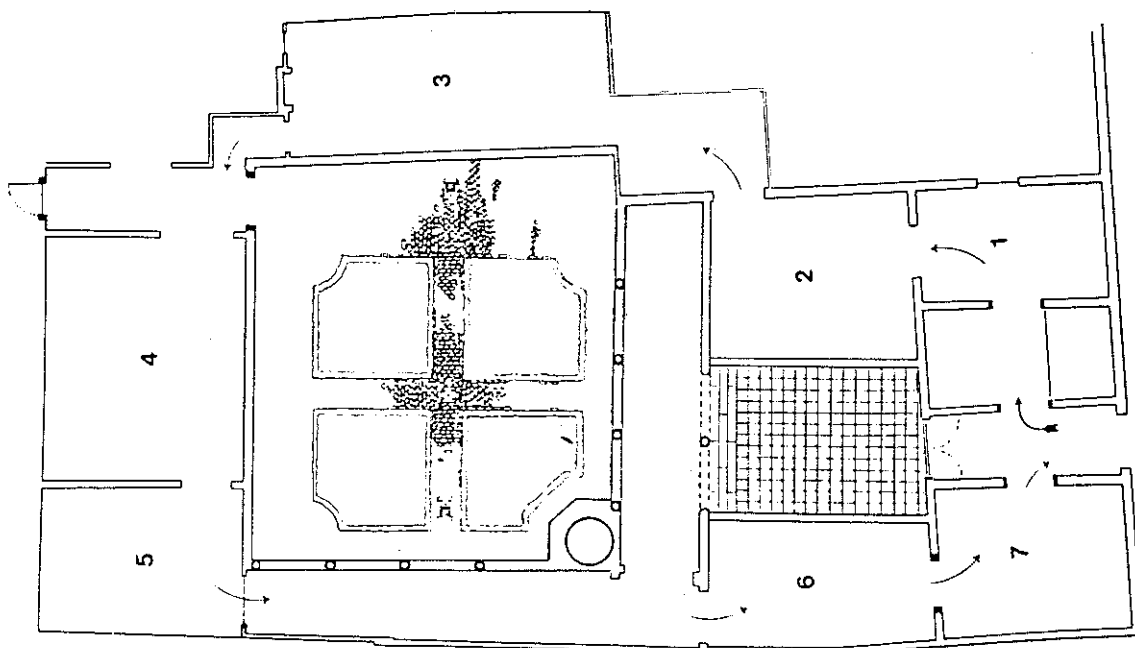

Links: schabloonmotief van de beplanking,
rechts: schabloonmotief van de kinderbalkjes.

tureel centrum. De restauratie werd toevertrouwd aan de architecten J.L. Stynen en R. De Bruyn, terwijl het archiefonderzoek gedaan werd door Prof. Helma Houtman-De Smedt en Prof. V. Blommaert het gebouw op historisch waarde onderzocht.

Het wekelijks bijeenkomend restauratiecomité stond onder leiding van de heer K. Vanderhoecht, afgevaardigd beheerder van de Kredietbank. We zouden deze laatste willen danken voor zijn steeds charmante onthaal en interessante gesprekken waarmee hij ons verwende.

- (3) Deze balkdecoratie werd reeds beschreven in verband met een inventarisatie: P. MACLOT, Een interieurarcheologisch rapport over decoratieve plafonduafwerking in Antwerpse burgerhuizen in de 16de eeuw, Antwerpen, 1984 (onuitgegeven diplomascriptie Postgraduaat Monumenten- en Landschapszorg, Nationaal Hoger Instituut voor Bouwkunst en Stedebouw), pp. 126-127.
- (4) SAA, SR 448, f° 363: 26 februari 1603.
Aanvankelijk ging het om een bestaand gebouwencomplex: "Eene huysinge geheeten van outs Sint Jacob nu den Gulden Rinck, met achterhuysse, hove, plaetse, neercamere, keuckene, kelders, gronden ende allen de toebehoorten ... comende achter zuytwaert aen de huysinge ende erve geheeten Straesborch int Kipdorp gestaen daeraff desen achterhuysinge eertijts is gespleten ..." en verder koopt hij er daarnaast nog een gang met achterhuis bij.
- (5) J. DENUCE, De Antwerpsche "Konstkamers". Inventarissen van kunstverzamelingen te Antwerpen in de 16de en 17de eeuw, Antwerpen, 1932, pp. 85-90 (zie vooral p. 89).
- (6) Waren deze dan misschien beschilderd?
- (7) Denken we maar aan gevallen zoals het Karbonkelhuis, de Kaasstraat 11-13, de Reyndersstraat 5 en de Zirkstraat 25.
- (8) Voor een algemeen beeld van wat momenteel gekend is aan plafondschilderingen uit die periode verwijzen we naar P. MACLOT, De decoratieve plafonduafwerking in het Antwerpse burgerhuis omstreeks 1585, in Rijke vorm en bonte kleur in het Antwerpse burgerinterieur omstreeks 1585, Antwerpen, 1985, pp. 65-78.
- (9) Verwant hieraan is de -zeer verhakkelde- plafondschildering in de "Sterre": P. MACLOT, Een 16de-eeuws interieur geheel teruggevonden: muur- en plafondschilderingen in huis "de Sterre", Stadswaag nr. 20, Bulletin van de Antwerpse Vereniging voor Bodem- en Grotonderzoek, 1983, nr. 1, pp. 30-31.
Opvallend is ook de gelijkenis van het kinderbalkmotief met de fries die voorkomt als onderdeel van de muurschildering in die zelfde kamer in de "Sterre": MACLOT, op. cit., pp. 32-33.
- (10) Verslag L. Kockaert (KIK) 7/11/1978; Verslag Tine Stynen 26/02/1979; Brief Tine Stynen 9/05 1984.

Plattegrond van het Rockoxhuis ('t Cleyn Saleth: nr. 3)